

կած են՝ մի կողմից՝ բնութեան ուժերը՝ իրենց օրգանական և անօրգանական աշխարհներով, իսկ մյուս կողմից՝ հասարակական հասկացողութիւնները՝ իրենց պատմական առումով: Եւ այս բոլորը՝ ո՛չ թէ որպէս սոսկական վերաբաղման, այլ որպէս մարդկային տքնաջան աշխատանքի, ամենօրեայ անդուլ պայքարի, ձեռք բերած նուաճումների, դասակարգային և հայրենասիրական յամառ մարտերի և այդ բոլորին համապատասխանող մտածողութեան ձևերի ու աշխարհայացքի արդիւնք:

«Բենք բացարձակապէս ոչինչ էինք հասկանալ նախնադարեան գեղարուեստի պատմութիւնից, — ասում է Գ. Վ. Պիւխանովը, — եթէ չհամակուենք այն մտաքով, որ աշխատանքը գեղարուեստից առաջ է եղել, և որ ընդհանրապէս մարդը առարկաներն ու երևոյթները զիտում է նախ օգտապաշտ տեսակէտից և միայն հետագայում նրանց նկատմամբ իր վերաբերմունքի մէջ կանգնում գեղարուեստական տեսակէտի վրայ»:

Պարզում է, որ յատկապէս մեր երկրագործ ու անասնապահ նախնիների աշխատանքային առօրեայի արդիւնքն են հանդիսանում առհասարակ զարդարուեստի մոտիվների տարերքը կազմող այնպիսի զարդաձևեր, ինչպիսիք են վարսանդապտղային, հատիկա-սերմային, չորս էլեմենտների, ծնող-գոյգերի, կենաց ծառերի մոտիվները, ինչպէս նաև ընտանեկան-արտադրական, տոհմաֆրատրիալ հասկացողութիւնների, նրանց նախնական մատերիալիստական և տարերայնօրէն զիալեկտրիկական մտածողութեան և այլ նմանների հետ կապուած հարուստ զարդամոտիվները:

Ա. Շ. ՄՆԱՅԱԿԱՆԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 2)

ՊՍՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ՏՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՇՆԴԱՍՍԱՆԷՆ

Եւ կը շարունակուի Կարկաթան դէպի հարաւ, անգլիական տիրապետութիւնը յիշեցնող Մէյտանէն վար, խորանալով հընդկական թաղերու մէջ: Ցուցափեղկերը ըզզլիսիչ հարստութիւն մը ունին հոն և հընդիկը աւելի գրաւիչ: Իրիկնադէմերուն, փողոցները կը խալտան մանչ ու աղջիկ դպրոցականներով, երբ մթնոլորտը կը լեցուի անոնց ուրախութեամբ և այրող թափայտի և քաղօրներու ծուխով: Ու պիտի մտածես ականաւայ այդ աղոց ու աղջիկներուն մասին իբրև վերաշինուող Հնդկաստանի ապագան, որոնք բացուած Եւրոպայի զխտութեան լոյսին՝ կ'ուրացնեն զայն լիովին: Հնդկաստան ընդարձակ գործի դաշտ մըն է այժմ, որ բազուկի աշխատանքին համահաւասար պէտքը ունի մտքի հերկին: Եւրոպական տարողութեամբ գիտուններ, մասնագէտներ, քաղաքական մարդիկ ունին. բայց երբ արթննան միլիոնները...

Աւելի վար, երբ կը սկսին նոսրանալ տունները, ընդարձակ բացաստանի մը վրայ, մարգերու աղուսը չըջնակի մը մէջ, հրեք արուեստական լիճեր նաւարկութեան, լողալու, գրօսանքի համար: Զմրան եղանակին, այդ չըջնակը մասնաւոր հրապոյր մը կը հագնի, քաղաքի ժխորէն և ծուխէն հեռու երբ մարգերը աւելի կը կանաչնան մշտադաւար ծառերու հովանիին տակ, ու ամուսնեմը մէջ ծաղկները իրենց բիւրազան գոյներով կը ժպտին կապոյտ երկնքին և բիւրաւոր մարդիկ կը քալեն ճամաւայրերու երկայնքին, երազուն և դանդաղ: Այնքան ներդաշնակօրէն կը լուծուին այդ բոլորը իրարու մէջ որ կարծես երազներու աշխարհի մը տարտամ զգայնութիւնը կը համակէ քեզ: Սպիտակներու մէջ պարսիկներ՝ որոնք ջուրերու և մարգերու մէջ իբրև չուշաններ կը բացուին: Հոն է որ, արեւիեան լճակին մէջ, հանդիպեցայ Զուկերու Սրբաբանի մը, առկալ, օրօրուն կամուրջի մը քով. հազարաւորներ անոնցմէ մարգերու յարգալից և բարի նայուածքներուն տակ կը խալտան, կը խաղան ջուրերուն հետ: Կեանքը այնքան նուիրական այս երկրին

մէջ, բայց զարմանալի հակասութիւն՝ այն-
քան ալ լքուած շատ անգամ։ Այս նոյն
ժողովուրդը որ երկիրդածութեամբ պիտի
անցնէր կովերու, կապիկներու, ձուկերու
քովէն, գրեթէ անտարբեր կը քալէ փողոց-
ներու և կայարաններու մէջ նետուած ան-
համար մարդկային բազմութիւններու մէջէն
որոնք իրենց տրտում նայուածքներով
կեանքին կը փարին։

Ճոխ է Վալկաթան։ Եէնքերն ու պո-
ղոտաները եւրոպական քաղաքի մը բոլոր
յատկանիշերով մտածել կուտան քեզի միշտ
այն խորունկ աղերսին մասին որ ունի ան
անգլխական տիրապետութեան հետ որուն
մէջ սակայն ամբողջ արեւելքը կը շարժի
իր այլազանութեամբը և խորհուրդով։
Անիկա ամբողջական Հնդկաստանն է, ո՛չ
միայն իր ժողովուրդին ցեղային և հա-
ւատքի զանազանութիւններով, այլ նաև
այն մթնոլորտով որ կը շրջապատէ զայն,
չես գիտեր ինչ գրաւչութեամբ մը որ միայն
արեւելքին կը պատկանի և քեզ կը պահէ
իր դիւթանքին մէջ։ Ամէն ինչի որ կը մո-
տենաս նոր է քեզի համար, իր ներկայա-
ցուելու ձևով, ըլլայ այն գործ, խօսք կամ
մտածում։ Անտուծներէն ներս կամ փողոց-
ներուն վրայ, հանրային հաւաքաժողովրդու
կամ առանձնութեանց մէջ անմոռանալի,
տպաւորող ժողովուրդ մը՝ որ կը խրտի
մեծ հոգիի մը միակ արտայայտութիւնը
իրեւ պարզ, մեծոգի, գաղափարապաշտ։
Ու կը նայիս անոր խեղճութենէն վեր զայն
ոգևորող խեղճներուն՝ որոնք կ'ապրեցնեն
զինք քերականութեան մէջ, կ'արժէր տեսնել
հնդկիկին արուեստը, երբ
ան իր համբերատար հոգիին ամբողջ խո-
յանքը կը դնէ մեծազնեւուն և մարմար-
ներուն վրայ։ Երբ կը ներկայացունի անոր
դիցարանութիւնները՝ պարի և երգի ինք-
նայատուկ նազանքներուն մէջ, որոնք մե-
լամաղձոտ թռիչք մըն են մահուան ու չա-
րին իշխանութենէն վեր մարդուն հոգիին
յաղթանակին համար։ Ես ներկայ եղայ
հնդկական բարոյալից տրամի մը, որուն
հետեւեցայ մեծ հետաքրքրութեամբ և ամ-
բողջութեամբ հասկցայ զայն, հակառակ
լեզուին բոլորովին անգիտակ ըլլալուն։
Դերասանները ցուցաբերեցին այնքան կա-
տարեալ խաղարկութիւն, կենդանի ապրում
որ երբեմն չկրցի զսպել աչքիս արցունք-
ները։ Կեանքին դժբախտութիւնները նո-

րէն, որոնք կը մեղմանային մարդուն սի-
րոյն, գուրգուրանքին հոգեզմայլումին մէջ։
Գտայ տարրեր որոնք մեր բարոյական հաս-
կացողութեան հանգիստութիւնը ունէին։ Եւ
մտածեցի մեր և հնդկիկ ժողովուրդին հին
արեւակցական կապերու մասին։ Ուրիշ ան-
գամ մը հմայուած հետեւեցայ աշխարհա-
հռչակ պարող ԵՌԻՏԷՅ ՉԱՆՔԱՆԻ, պարի
մէկ ներկայացման, ուր արուեստը իր խոր-
հուրդի բոլոր ծալքերը բացաւ հոգիիս առ-
ջեւ, ու ես զգացի որ իրապէս այս ժողո-
վուրդը ունէր տարր մը իր մէջ որ երկինք-
ները երկիր բերելու յատկութիւնը ունի։
Այնքան գերազանցօրէն արուեստագէտներ
էին անոնք որքան կարելի է հասկնալ բա-
ռին ամենալայն իմաստով։ Անոնց մատե-
րուն և մարմիններուն շարժումներուն մէջ
ամբողջ կեանք մը կը պատմուէր, հոգին
որ կուգար իմաստ դնելու նիւթին մէջ։ Ու
ամբողջ ժամեր Վէտաներէն առնուած դի-
ցարանական տրամ մը ստուերներու աշ-
խարհի մը ամբողջ իրականութեամբ կը
դառնար բեմին վրայ, հնդկական երաժշ-
տութեան մելամաղձոտ, երկարածիզ մեղե-
ղիլ մը աշխարհին մէջ։ Աստուածներ փո-
խադրուած էին աշխարհ, իրենց այլազան
մարմնացումներով որոնց արձանները պիտի
տեսնէի հնդկական կրօններու տաճարներու
այցելութիւններուս ընթացքին։

Վալկաթան հնդկիկ կրօնի կարեւոր կեդ-
րոն մը է ինչպէս Պէշարէս, Մատուրա,
համեմատաբար նոր քաղաք մը ըլլալուն։
Բայց հակառակ անոր, բաւարար նիւթը ու-
նէր հետաքրքրութիւն գոհացնելու համար։
Պէշք է ըսել թէ արձաններ չէ որ կը պաշ-
տուէին այդ տաճարներու մէջ, այլ գաղա-
փարներու մարմնացումներ, որոնք մարդ-
կային երեւակայութեան մէջէն ձև կ'առնէին
զգացական այս աշխարհին ընծայուելու
համար։ Ժողովուրդը սակայն իր խոնարհա-
գոյն խաւին մէջ միշտ պիտի շփոթէ ար-
ձանները անոնց ներկայացուցած գաղափա-
րին հետ և իր երկիրը և պաշտամունքը
պիտի բերէ անոնց։ Ե՛հ, սովորութիւն,
վախ անձանթէն պիտի գտն հաւատացեալը
դնելու նախապաշարումներով լիցուն աշ-
խարհի մը մէջ ուր հազիւ կրօնին լոյսը կը
թափանցէ։ Սակայն սուրբեր ունի հնդկիկը,
անոնք որ ուրացան այս աշխարհը ու նա-
յեցան աստիճան վեր անդնականի մը տե-
սիլքին։ Անոնք աղքատներ, շնորհազուրկ-

ները այս աշխարհին. երբեմն աղքատութիւնն ալ առաքինութիւն կը դառնայ երբ կ'ընկճուի մարմինը հոգիի յաղթանակին համար: Ի դուր չէ որ բոլոր մեծ մարդարէնները եկան անապատներու լուսթիւնէն և անոնց համատարած իրողութեան մէջէն ձգտեցան անհունին: Ու կը զգաս թէ այս ժողովուրդը ամբողջ, երբ մանաւանդ կը ծնրագրէ, կ'երկրպագէ ձեռնամած իր աստուածներու արձաններուն առջև, կը վերանայ ամբողջութեամբ: Այնքան քիչ արդէն փակած է ան մարմինին, որ արհամարհուած քուրձ մը լքուած է շատ անգամ ամբողջութեամբ: Եւ տեսայ անոնցմէ հարկաւորներ ուխտի եկած Կալիի տաճարը: Գանգէսի մէջ լողնալէն վերջ, ուրեմն սրբանալէն, կ'երթան անոնք շարք շարք անձն արձանի մը առջև, իրենց հաւատքի ֆիւմուսներէն քրտնաթոր, սարսափահար, իրենց աղօթքը կը մրմնջեն ու կը նետեն իրենց նուէրը հսկայական դանձանակի մը մէջ: Գանձանակին քով նստած՝ Կալիի տաճարի քուրձ մը կուռքին ամբողջ լրջութեամբ: Կարգ կարգ կ'անցնին հաւատացեալները արծաթին ու պղնձին գանձանակին մէջ հանած երաժշտութեան մէջէն:

Տաճարը իր շուրջ ստեղծած է հրեկայական շուկայ մը, ուր ուխտաւորները կը գնեն իրենց նուէրները, յաւիտենական պատկը ծաղկներուն, փողփողուն իրեր չստուածուհիին ընծայելու համար: Ինծի ընկերացող հայր առաջնորդող տաճարի պաշտօնեաներէն մին կը բացատրէր մեզ իրենց կրօնական ծէսերը և կ'ըսէր թէ գանձանակին մէջ՝ հաւաքուած զրամին մեծամասնութիւնը կ'երթար ամօքելու ցաւերը խեղճերուն և խեղանդամներուն: Եւ իրաւալ այնքան բազմաթիւ էին անոնք տաճարին շուրջ: Կեանքէն հարուածուած մարդիկ հրէշային, այլանդակ կերպարանքներով: Հոն առաջին անգամ է որ հանդիպեցայ բորոտներու, որոնց դէմքերը կերուած օխտէն, մարդկայնօրէն անճանաչելի, կը նային անիրական այս աշխարհին վրայ որ իրենցմէ դուրս կը խայտայ գարնանային գաղջ արևին տակ: Բայց որքա՞ն մօտ՝ հոս իրարու հիւանդն ու առողջը: Մինչ ուրիշ տեղեր կը հեռանան իրարմէ, կ'ապրին հոս համերաշխութեան մը մէջ: Այս մարդիկը ո՛չ մէկ սարսափ ունին օխտէն ու աղտէն: Յատկանշական Հնդկաստանի համար իբրև

անմիջական զիտողութեան առարկայ: Եւ սակայն թերեւ ասիկա աւելի մարդկային, երբ ընկերութիւնը իր մէջ կը պահէ իր դժբախտներն ու զրկուածները, նոր դժբախտութիւն և հարուած չտալու համար անոնց: Այն, եթէ Յիսուս անցնէր անգամ մը այս բազմութեան մէջէն, որ հիմա աղքատարկու և ձեռնաբաց մեր նուէրներուն կը սպասէ, ու բաշխէր աստուածային բարիքը, բուժարար հրաշքը այս բոլորին: Իցիւ թէ տրուած ըլլար ինձ մաս մը այն երկնային ուժէն՝ որ լեռներ տեղափոխելու կարողութիւնը ունի:

Ու քայլերս կ'անցնին տրագ այդ միջավայրէն վայրկեան մը առաջ հեռանալու համար, փնտռելով հրաշքէն աւելի այն աստուածային պատկերը մարդուն՝ որ խեղաթիւրուած է այնքան ահուկիօրէն հոս անոր վրայ, չես զիտեր իր ո՞ր մեղքերուն համար: Ու կը մտածեմ անդինականին նայող այս ժողովուրդի հոգիին մէջէն, զգալու համար մարմինն անյարգութիւնը՝ որ արեւին տակ իսկ կը սկսի բաժնուիլ որդին հետ: Կրօնքը որքա՞ն միսթարած պէտք է ըլլայ այս բազմութիւնը, որ կարենայ ան իր խեղճութեան, տառապանքներուն, օխտերուն վրայ նայիլ փիլիսոփայօրէն ու դառնալ ներաշխարհի մը խորունկ խաղաղութեան: Խուլ աղմուկ մը միայն, որ կը շրջապատէ այնտեղ ամէն ինչ, ուր աստուածներու սարսափները կը ներկայանան կուռքերու մէջ այլևայլ կերպադրուածներով: Մինչ և Կալիի աւելի մեծ, գմբէթաւոր խորանը, որուն գմբէթին սակեղոյնը ժամանակի աւերին կնիքը կը կրէ, ճամբուն երկու կողմերը ուրիշ փոքր խորաններ աստուածներու, որոնք ծաղիկներու և զարդարանքներու մէջէն, իրենց փարթամութեան բարձունքէն, կը նային իրենց հաւատացեալներու խեղճութեան վրայ: Երաժշտութեան չաստուածը, սիրոյ չաստուածը՝ որոնք անուշիկ արձանիկներ են երբ կը մերկացնեն զիրենք պատիւի և պաշտամունքի այն զգեստաւորումէն՝ որ հոն հագած են անոնք մարդուն յաւիտենականը, երջանիկը, ազնուագոյնը փնտռելու տենդին իբրև արդիւնք: Ո՞վ կ'ըսէ թէ ան երջանիկ չէ, այս բազմութիւնը, որուն մասին կը խորհնք մենք մեր տեսակէտներէն, երբ ան իր հաւատքին խորունկ կեանքը կ'ապրի, պարկեշտ և առաքինի բոլոր կերպերով:

Մարդը միշտ իրեն տրուած էն աւելի էէ. անիկա համադրութիւնն է իր հոգեկան կեանքին՝ որուն կտաւը կը հիւսուի զարեւրու իր ժառանգութիւններով, իրեն ցեղին յատուկ նախապաշարութեան, հաւատալիքներու թեզանին վրայ: Սրտագրաւ է տեսակէտէ մը հնդկին նուիրուած ու ջերմ հաւատքը, երբ անոր մէջ անհունօրէն բարի կը դառնայ ան ու կը խաղաղին իր մէջ կիրքերը ու կը միանայ ճակատագրի նոյն ճամբով մարդկային ընդհանուր եղբայրութեան: Ան այնքան զօրաւոր կերպով ինքզինքը մաս կը զգայ ընդհանուրին որ նոյն իսկ ինքզինք կ'ուրանայ: Անոր ներման իսկ անէանալն է համագոյակցութեան մէջ ընդհանուր կեանքի մը՝ որուն աշխատանքն է որ կ'ընեն այս աշխարհի վրայ: Կ'ապրին այն գիտակցութեամբ որ պիտի դառնան օր մը տարրալուծուած մասը գերագոյն կեանքին: Անհատապաշտութիւնը որ յատուկ է ուրիշ կրօնքներու, ուր անձը կը պահէ իր ինքնայատուկ գոյութիւնը աստէնի և անգէնի մէջ, ուր արժանիքներ կը գնահատուին առանձնականօրէն, հոս կը դառնայ ընդհանուրին արժանիք՝ տրուած անհատէն ընդհանուրի բարին համար: Կեանքի նոյն սկիզբը՝ բաշխուած անհատներու մէջ, որ կ'ընթանայ միասին նոյն վախճանին համար: Եւ ճիշդ անոր համար Գանդէս գետն ալ կը դառնայ մաս մը աստուածութեան՝ որ իր ընթացքին մէջ կը կենսաւորէ երկիրը, կը կենդանացնէ բնութիւնը ու առատօրէն ինքզինքէն կուտայ մարդուն և հողին համար: Հնդկը երախտագիտութեամբ կը դառնայ անոր, զայն դարձնելով իր կեանքին բաժինը՝ իր թէ՛ մահուան և թէ՛ կենցաղին մէջ: Մեռելներն ալ ողջերուն պէս կ'իջնեն անոր ջուրերուն մէջ սրբուելու համար, և իրենց մոխիրը կ'երթայ խառնուելու միլիոնաւոր ուրիշներու ածխաներուն հետ այդ ջուրերու կենսունակութեան, կարծես պատկերելով այդպէս բոլոր հոգիներու գիրկընդխառն միացումը՝ ներմանայի անհուն ջուրերուն մէջ:

Ոչ շատ հեռու Կալի տաճարէն, կայ հրկիզման վայրը մեռնող հնդկներուն: Հոն փայտի դէզերու վրայ կը շարեն դիակները, որոնք Կալկաթայի մէջ քանի մը հարիւր կը հաշուուին օրական, և կրակ կուտան անոնց: Յուդարկաւորները լուռ, տրտում կը հետեւին խարոյկահանդէսին որ կը լափ-

լիզէ դանդաղօրէն իրենց սիրելին ու ճենճերին հօտը վերջին փաղաքշանքը կուտայ իրենց ոնգունքներուն: Ինձի համար սրբատաճիկ տեսարան մը, որ ամբողջ աղիքներս դաւարեց: Ու խորհիւ որ ժամանակին այդ կրակի բոցերուն կը յանձնէին նաեւ մահացած այր մարդուն ողջ կիներ. ամուսին և կին կը մօխրանային այդպէս անբաժանելիութեան գերագոյն փաստ իրեն: Այնքան հնդկի միտքը ընտանեկան սրբութեան գիտակցութիւնը ունի: Եւ թերեւս անոր համար է որ այնքան խեղճութեանց և ակտերու մէջ կենսունակ է տակաւին այդ ժողովուրդը: 350 միլիոն, որ արհամարհած է բոլոր թշուառութիւնները իր բոլոր ձեւերուն մէջ, բնութիւն, կենդանական աշխարհ, տիրապետութեան, ջարդեր, անօթութիւն, հիւանդութիւն:

Ուրիշ Կալի տաճար մըն ալ ունի Կալկաթան, համեմատաբար աւելի նոր, բայց հոյակապ ու հսկայական բակի մը վրայ բացուող զոր կ'եզերեն աւելի փոքր աստուածներու խորաններ: Առաջինը Կալկաթայի աւելի հարաւակողմն է, իսկ այս՝ դէպի հիւսիս արևելք, Գանդէսի ձախ ափին, քաղաքի տրուարձաններէն դուրս, ուր ալ բուն Հնդկաստանը կը սկսի իր հնդկընկոյզի ծառերուն տակ և բրինձի դաշտերուն մէջ բնիկներու ցանցնուած հիւզակներով: Հոն մասնաւորաբար ուշադրութիւնս գրաւեց ծախուած հնդկական աստուածներու արձանիկներու և պատկերներու կարգին նաև Յիսուսի խաչելութեան նկարները: Տարօրինակ չպիտի գար ինձի, որովհետև լսած էի որ հնդկը անմիջապէս կը հասկնայ աստուածացող մարդու և կամ մարդացող Աստուծոյ խորհուրդը: Ու մանաւանդ չարչարանքը անհրաժեշտ էր մարդուն համար մեղքերու կապանքներէն կարենալ ձերբազատուելու համար: Փրկագործութեան խորհուրդը՝ որ պիտի աստուածացնէր մարդը, հանելով զայն իր անկումներու տարտարոսէն:

Գլխաւոր տաճարներէն ուրիշ մը, զոր առիթը ունեցայ տեսնելու՝ ձկնի տաճարն է: Մեր եկեղեցիէն դէպի արևելք, հընդկական թաղերու մէջ միբնուած հրաշալիք մը իրեն ճարտարապետական ինքնայատուկ կառուցումը: Ընդարձակ ծաղկատանի մը մէջ, յունական արձաններու ընդօրինակութիւններով եզերուած, լօթուաներով

ծածկուած գեղեցիկ աւագանով մը, կը կանգնէր պապըուն այդ տաճարը: Կոնստանդնուպոլիս մը որ հետզհետէ կը բարակնայ ու կը ցցուի գէպի երկինք: Գոնաւոր ապակիներ, թանկագին քարեր, զարդաքանդակներ, մարմար, կը հլուսեն աւելի քան կը շինեն այդ տաճարին մարմինը, որուն կը բարձրանաս մաքուր աստիճաններու վրայէն, ոտաբոսիկ, ինչպէս օրէնքն է իրենց, մօտենալու համար խորանին՝ ուր նստած է լրջադէմ կուռք մը խորհրդածութեան ձերմէջ, ծալապատիկ: Ամէն ինչ կը փայլի ներսը, ապակիներ, հայելիներ, զարդարուն սիւներ՝ որոնք ներսի ամէն ինչ կը բազմապատկեն և կ'ընդլայնեն այդ փոքրիկ միջոցը: Մաքուր ամէն ինչ, դուրսի աղտէն վերջ գգացումը կ'ունենաս վերագտած ըլլալու մարդկայինը և աստուածայինը միանգամայն, այնքան երբեմն միջափայլը կ'ազդէ մարդուն մտածելու և զգալու կերպին վրայ: Եձէյնո պատերազմիկ կը նշանակէ և ձէյնականը այն՝ որ կը պատերազմի այս աշխարհի թշուառութիւններուն և տառապանքներուն դէմ՝ անտեսելով մարմինը որ զօրանայ և ապրի հոգին: Նոյնիսկ կ'ըսեն թէ մարմինը այնքան կը լքեն, չեն սնուցաներ դայն, որ կամաց կամաց հիւժիւ ան և փրկուի իրենց հոգին անոր կաշկանդումներէն: Միւս կողմէ նուիրական է կեանքը այնքան իրենց համար որ նոյնիսկ կը խնայեն օդին մէջ թռչող միջատները և որպէս զի չսպաննուին անոնք իրենց շնչառութենէն լաթով մը կը զոցեն իրենց բերանը և կ'աւելին նախապէս իրենց քալած ճամբան որ չօտնակոխեն կեանք մը և հակառակ են երկրագործութեան որ չըլլայ թէ խոփը որդ մը սպաննէ: Մեզ առաջնորդող Եձէյնականը ոգևորուած կը բացատրէ մեզի իրենց հաւատալիքը, ու արձանի ձախին փոքրիկ խորշի մը մէջ կը ցուցնէ մշտափառ կանթեղ մը, որ 20 տարիներէ ի վեր, կ'ընէ, առանց ձէթի կը վառի, հրաշքին ահաւորութենէն զոդողացող ձայնով մը: Մեր թերահաւատութիւնը կը սրդողէ քիչ մը վրիժ: Մենք ուրիշ կրօնքի մը մարդիկ, ճշմարիտ կրօնքին, տկամայ կը մտածենք այն հանգիստութեան մասին՝ որ բոլոր հոգիները հրաշքի ճամբով կը կապէ անդնականի հակացողութեան: Ի վերջոյ գերբնականը այն՝ որ կը կատարուի մարդկային կարողութեան և ծանօթութեան սահմաններէն դուրս: Ու ամէն կրօնք կարծես հրաշ-

քի մը փաստին պէտք ունի իր ճշմարտութեան երաշխաւորութիւնը տալու համար: Ուրիշ բան մը որ մասնաւորաբար զիս կը հետաքրքրէր Զրադաշտականներու զրուութեանն աշտարակն էր որ տեսնել կը փափաքէի: Մեր հին կապը զրադաշտականներու հետ, մեր պայքարը անցեալին կրկնակի հետաքրքրական կ'ընծայէր գայն: Եձէյնոի տաճարէն աւելի արեւելք, պարտէզներու մէջ քանի մը ցած աշտարակներ՝ որոնց վրայ զրադաշտականները անգղերու և թռչուններու կեր կը յանձնէին իրենց գիակները: 100.000 կը հաշուուին անոնք ամբողջ Հնդկաստանի մէջ. մեծամասնութիւնը Պոմպէյ՝ ուր կը կազմեն հարուստ դասակարգ մը, բարեկրօնական ձեռնարկներով համբաւուող, որոնք Վարդանանց չըջանի աւանդութիւնները կը պահեն նոյնութեամբ, մշտափառ կրակի բազմութեան և արեւին տալով իրենց պաշտամունքը: Հանդիպեցայ անոնցմէ մէկու մը զուգադիպութեամբ զրեթէ Ս. Վարդանանց տօնախմբութեան օրերուն, Եկեղեցւոյ վարչական համակրելի Պր. Նետոն Պատիլի տան մէջ ընդունելութեան մը ընթացքին և աւագայ մտածեցի այն կենսունակութեան մասին որ կը բղխէր մեր կրօնէն՝ որուն շնորհիւ կ'ապրէինք մենք աւելի քան հազար տարիներ վերջ նոյնքան զօրութեամբ երբ մեր փոքրաթիւ բնակիչն զէմ 360.000 զօրք հանած զրադաշտական պարսիկը նըւազած էր այնքան ու կը մնար լոկ իրեն յիշողութիւն անցեալի փառքին, իրեն թանգարանի առարկայ: Ի՞նչպէս չխորհիլ հաւատքի խոր, ապրեցնող հրաշքին մասին որ Քրիստոնէութեանն է գերազանցօրէն: Ու կալկաթան իր բնիկ կրօններու առընթեր ունի ներածուած կրօններու յիշատակարանները որոնք բարձրակարգ աշտարակներով կը ցցուին անոր երկնքին մէջ. մահմետականութիւնը՝ որ մէկ միլիոնի հետեւորդներ կը հաշուէ բնիկներու մէջ և քրիստոնէութիւնը իր բոլոր ներկայացուցիչներով. կաթոլիկն ու բողոքականը: Եւ այդ բոլորին մէջ հայկական կրօնի հազար տարիները կը խառնեն մարդկային այդ հսկայ գնացքին իրենց զանգակներուն ալ յաղթերը: Ու հայ ժողովուրդը և Հայ Եկեղեցին արժանաւորապէս կ'ապրին հոն ուրիշ ժողովուրդներու և կրօններու արշաւին ու մրցումին մէջ յաղթականօրէն անխորտակելի: (Վերջ՝ 4)

ԲԱՐԳԷՆ ՎՐԴ.